

Libris .RO

Respect pentru oameni și cărți

CHARLES KING

MIEZUL NOPTII
la
PERA PALACE

Nasterea
ISTANBULULUI MODERN

Traducere din engleză de
Oana-Valentina Suci

TREI

CUPRINS

<i>Hărți</i>	9
<i>Nota autorului</i>	11
Prolog	15
Grand Hotel	21
Flota cenușie	33
Ocupația	45
Rezistența	59
Moscova pe Bosfor	75
Konstantinoupolis	91
„Lumea postbelică însemna jazz“	105
„Trecutul este o rană în inima mea“	119
Timpuri moderne	135
Dincolo de vâl	149
Trăind ca o veveriță	161
Viața pe insulă	173
Regina	187
Sfânta Înțelepciune	195
Războaie din umbră	211
Urme pe hârtie	231

Respect pentru oameni și cărți

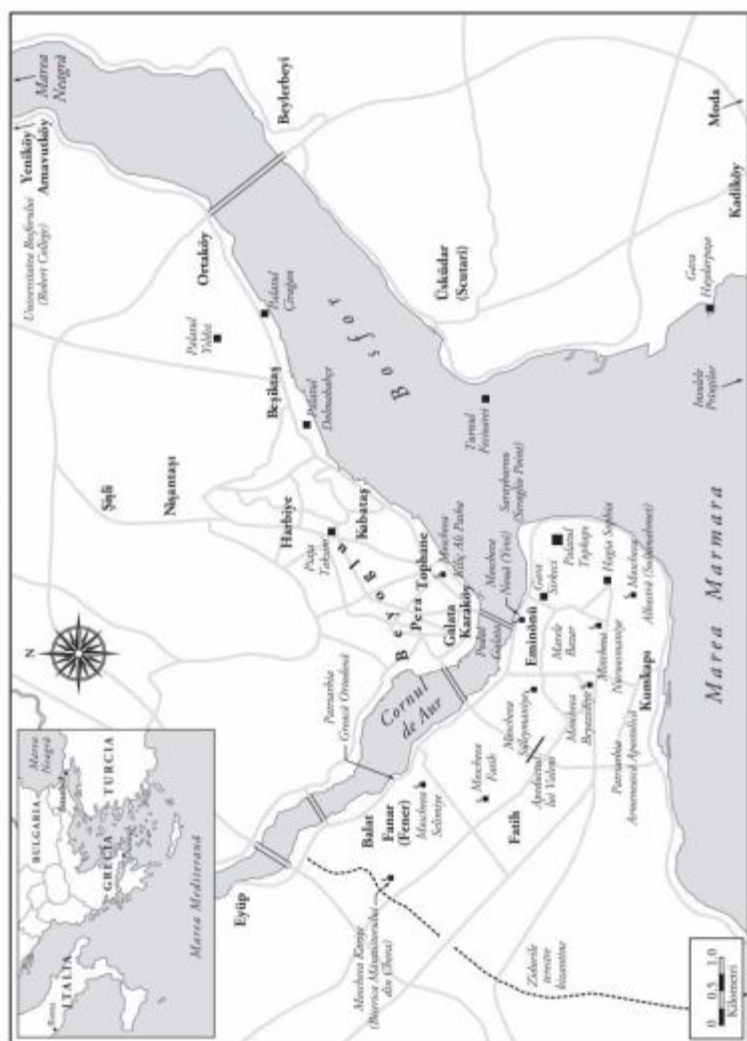
La Poarta Fericirii	251
Epilog	267
<i>Mulțumiri</i>	275
<i>Cronologie</i>	279
<i>Note</i>	283
<i>Glosar</i>	313
<i>Bibliografie</i>	317
<i>Indice</i>	341

Hărți

Pera / Beyoğlu în jurul anului 1935

Istanbulul de azi

PROLOG

La vremea când vedeam pentru prima dată hotelul Pera Palace, acum aproape douăzeci de ani, trebuia să ai un motiv anume pentru a te afla în acea parte a Istanbulului, cum ar fi fost să îți repari o lampă sau să cauți „serviciile” unui transsexual. Vechiul edificiu era grosolan și pătrășos, învelit într-o imitație de marmură verde. Grandoarea lui ofilită de *fin-de-siècle* nu își găsea locul printre numeroasele clădiri cu mai multe etaje răsărite claie peste grămadă în anii 1970 și 1980. Înăuntru, scaunele de catifea roșie de la Barul Orient erau tot timpul goale. Barmanul părea mirat ori de câte ori mă opream pentru un cocktail și un castronel de *leblebi** rânced.

Lucrurile nu au stat întotdeauna așa. Pera Palace a fost fondat în 1892 pentru a găzdui clienții Orient Expressului sosiți în capitala Imperiului Otoman. Avea să fie, decenii la rând, locul de ședere predilect pentru cei străini de oraș. Liftul din lemn și fier, care urca precum o colivie pe lângă scările de marmură, era al doilea de acest fel în Europa (după cel din Turnul Eiffel). Holul cu placcaje de marmură falsă și cu panouri filigranate era plasat lângă o sală de mese în stil baroc, acoperită de un foarte înalt tavan de sticlă. Dincolo de fațada grandioasă se întindea Pera, cel mai la modă cartier al Istanbulului. O scurtă plimbare de-a lungul străzii principale, cunoscută de mulți stambulioți ca Grande Rue, ducea la ambasadele principalelor puteri mondiale. În imediata apropiere a hotelului, diplomații americani împărțeau strada și cu YMCA**, și cu bordelurile legale, și nu departe, britancii, rușii și germanii

* Năut prăjit de ronțăit. (N.t.)

** YMCA — Young Men's Christian Association (Asociația Tinerilor Bărbați Creștini), fondată la Londra în 1844. (N.t.)

Respect pentru oameni și cărți

puteau să primească funcționari guvernamentali în restaurante aurite și în cluburi întunecoase.

Pera Palace era menit să fie ultima șoaptă a Occidentului în drum spre Orient, cel mai grandios hotel în stil vestic, din centrul celui mai mare imperiu islamic la nivel mondial. Ca și Istanbulul însuși, hotelul era prima escală majoră a europenilor în drumul lor spre est, într-un vis de călătorie cu sultani, haremuri și derviși. Dar înainte ca Pera Palace să fi sărbătorit cel de-al douăzecilea an de existență, totul avea să înceapă să se schimbe.

O revoluție detrona un sultan otoman ce domnea de multă vreme și deschidea calea către mai mult de un deceniu de tulburări și violențe interne. Primul Război Mondial aducea înfrângerea și ocupația străină. Iar în 1923, într-unul dintre cele mai profunde exerciții de autocreare politică din istoria modernă, turcii o rupeau de bunăvoie cu trecutul otoman, respingând un imperiu islamic și multiconfesional, punând în locul său o mai omogenă republică seculară. Noii lideri ai Turciei mutau capitala cu trei sute de kilometri mai la est, pe colinele vântoase ale Ankarei, departe de amintirile nefaste ale vechiului centru.

Un tânăr reporter, pe numele său Ernest Hemingway, a asistat la acele începuturi. „Din tot ceea ce am văzut în filme, Stambulul ar fi trebuit să fie alb și sclipitor și sinistru”⁶¹ scria el pentru *Toronto Daily Star* la sfârșitul toamnei lui 1922. Venise din Balcani cu trenul, trecând pe lângă ziduri de hotar bizantine din cărămidă roșie și pe lângă copii bălăcindu-se în apă, și ajunsese într-o îngrămădeală de mici moschei și case de lemn cu cupole prăfuite și cu șindriile sărite, parcă lustruite în gri de atâta sare și vânt. Văzuse drumuri desfundate pe care țărani îmbrăcați în straie pitorești își târau picioarele în urma bivoliilor plini de noroi. Cozi de migranți în haine jilave se încolăceau în jurul ambasadelor străine. Ofițeri lăsați la vatră se plimbau țațoși în tunici destrămate. Dintr-o piațetă din apropiere de Pera Palace avea să se uite printr-un ochean la familiile de refugiați strâns lipite de pasarelele unui vapor ce scuipa cenușă. Tot ce era alb era alb murdar, observa el, iar starea de spirit era una de resemnare și de lipsă de speranță, la fel ca sentimentul așteptării resimțit atunci când doctorul și sora sunt la etaj cu cineva la care ții.

Vălurile și haremurile, fesurile și caftanele dispăreau. Sultanul și califatul — instituția care întruchipa modul în care înțeleg musulmanii manifestarea voii Domnului pe pământ — aveau să fie curând declarate defuncte. Orele și datele aveau să fie calculate după Paris și New York, nu după Mecca și Medina. Miniștri și generali se mutau la Ankara. Urmau ambasadatele străine și anturajul acestora. Istanbulul se scufunda într-un *büzün* care îl absorbea cu totul, acea melancolie turcească ce te secătuieste și despre care intelectualii

Respect pentru oameni și cărți

turci spun că este îmbibată în zidurile năruite, în conacele care stau să se prăbușească și în vilele putrede de pe malul mării.

Dar dislocările și dezorientarea aveau să deschidă, în perioada interbelică, oportunități la care nimeni nu ar fi visat. Pierderile deschideau o mulțime de posibilități gata de a fi folosite. Antidotul *büzün*-ului era ceea ce turcii numesc *keyif*: un fel de abandon plin de bucurie, dorința de a cânta în loc de a plânge, invocarea cu bună știință a voioșiei ca răspuns la oroare. Un alt fel de Istanbul se ridica deja. Carele cu boi împărțeau străzile cu tramvaiele electrice și cu automobilele. Cercurile de radicali naționaliști își țineau întâlnirile în aceleași cartiere în care agenții socialiști puneau la cale revoluția mondială. O muzică nouă se înălța din cartierele liniștite: jazzul orchestral, alunecos și îndrăzneț; *staccato*-ul ce se revărsa din lăuta unui armean orb; romanțele lumii interlope levantine. Puteai să bei un pahar la Maxim, un club al cărui proprietar era un american de culoare devenit cetățean rus, sau să dansezi seara pe muzica de la Garden Bar cântată de Palm Beach Seven.

Minaretele și dervișii erau tot acolo, dar Istanbulul devenea o nouă variantă de oraș islamic: o insulă de exilați și de oameni care s-au realizat singuri, ex-capitala cosmopolită a unui imperiu islamic care s-a visat un stat-națiune, și un loc — atunci ca și acum — care se lupta să își croiască propria cale de a fi musulman și modern în același timp. În acești ani de mișcare și schimbare, dacă priveai cu ochii mișiți la soarele care apunea iarna peste Grande Rue, peste cerșetori și escroci, nu era greu să visezi la un nou tip de țară și un nou mod de viață pe care să îl reconstruiești — prin forța voinței și în virtutea împrejurărilor.

*

Vreme de mai bine de jumătate de mileniu, imaginea Occidentului despre lumea islamică avea să fie modelată de întâlnirea cu Istanbulul: grandoaarea epocii sale de aur, rezeziciunea decăderii sale, neavând aparent alte opțiuni decât ale conducerii autoritare sau ale extremismului religios. Dar în perioada interbelică, stambulioții îmbrățișau idealurile vestice cu un elan greu de imaginat. Orașul a cărui geografie unește Europa cu Asia devenea cel mai mare experiment la nivel mondial de intenționată reinventare în formă occidentală.

În acest proces, fosta capitală otomană ajunsese să reflecte atât ce era mai bun, cât și ce era mai rău din oferta occidentală: optimismul său și ideologiile obsedante, drepturile omului și statul dominant, dorința de a scăpa de trecut și tendința de a-l șterge cu totul. Atunci când vizitatorii se plâneau că vechiul Istanbul e pe cale să dispară, voiau de fapt să spună că Istanbulul le semăna tot mai mult. „Noi, oamenii civilizați din Vest“, scria, în anii 1920,

Respect pentru oameni și cărți

în timpul unei vizite în Turcia, istoricul Arnold J. Toynbee, „ne uităm cu milă sau dispreț la contemporanii noștri nonoccidentali ce stau în umbra unei puteri mai mari, care pare să le paralizeze energia, lipsindu-i de lumină. ... Cu toate acestea, dacă ne-am opri să examinăm această gigantică figură întunecoasă ... am fi surprinși să constatăm că are propriile noastre trăsături.”²

Europenii care veneau la Istanbul înțelegeau partea întunecată a propriei civilizații tocmai pentru că mulți îi erau victime. După Primul Război Mondial, în universurile paralele create de prăbușirea imperiilor din Europa și din Orientul Apropiat, occidentalii erau uneori imigranții aflați la ananghie, iar orientalii, gazdele reticente. Europenii ajungeau val după val la Istanbul, în moduri pe care nu și le-ar fi imaginat vreodată — nu ca purtători ai iluminării sau cuceritori, ci ca dislocați, sărăciți și disperați. Rătăceau pe străzile Istanbulului și erau goniți de pe treptele de la intrarea în Pera Palace: marinari beți și oameni de afaceri ruinați; foști nobili care amanetau argintăria familiei și blănurile mâncate de molii; minorități etnice nedorite și izgonite de diferite administrații europene; perdanții războiului civil, ai intrigilor de palat sau ai revoluției care schimba lumea.

Nimeni nu a înțeles mai bine această istorie decât un om care s-a dovedit a fi un neașteptat tovarăș de drum în călătoria mea prin hățșul acestei necunoscută epoci a jazzului în variantă islamică. Am dat pentru prima oară de Selahattin Giz într-o serie limitată de albume fotografice turcești, publicată la începutul anilor 1990. A fost un jurnalist independent, a cărui sarcină era să înregistreze viața cotidiană așa cum o vedea el, de multe ori cu detalii în mișcare, neclare. Atunci când i-am vizitat colecția, aflată acum în proprietatea unei bănci turcești, am descoperit că una dintre cele mai mari colecții de imagini era îndosariată la categoria „Kaza” — Accident. Conținea genul de fotografii sinistre și senzaționale, pe care te-ai fi așteptat să le găsești pe prima pagină a unui ziar în căutare să vândă cât mai multe exemplare: accidente rutiere, trecători morți și urmările unei zile de coșmar, când cablul funicularului Tünel plesnise, iar vagonul de lemn o luase în jos spulberând stația de la poalele dealului. Erau, de asemenea, și experimentele private ale cuiva cu un aparat de fotografiat într-o după-amiază leneșă: pisici pe alei, umbre interesante, câteva tentative de imagini erotice.

Pe măsură ce înaintam prin colecția lui Giz, mi-am dat seama că nime-risem peste persoana care contribuisese la documentarea lumii dispărute pe care încercam să o înțeleg. Și mai știam că propria lui viață oglindea povestea exilului și a reîntineririi care defineau orașul său adoptiv.

Giz era născut într-o familie musulmană din Salonic (actualul Thessaloniki, din Grecia) în 1914. Orașul său natal era grecesc la origine, cu o

Respect pentru oameni și cărți

numeroasă populație de evrei sefarzi, și — până cu doi înainte de a se naște el — aflat sub administrație otomană. Salonicul avea să treacă sub control elen ca rezultat al Războaielor Balcanice, un fel de repetiție cu costume, la scară regională, pentru prăpădul Primului Război Mondial, iar noua administrație muncea din greu pentru a șterge secolele de multiculturalism care definiseră viața urbană a locului. Moscheile deveneau biserici. Casele și afacerile musulmanilor treceau în proprietatea creștinilor.

Familia Giz s-a alăturat sutelor de mii de alți musulmani goniți din sud-estul Europei. S-a stabilit în cartierul Beylerbeyi din Istanbul, pe partea asiatică a Bosforului, o zonă în care locuitorii greci ortodocși, evrei și armeni reproduceau lumea peștișă pe care familia Giz o știa din Salonic. Dar tânărul Selahattin avea să-și petreacă majoritatea vieții și a carierei pe celălalt mal, printre cinematografele, artiștii ambulanz și cabaretele din Pera. Cu ocazia *sünnet*-ului, ceremonia musulmană de circumcizie a băieților, oficiată cu câțiva ani înainte de vârsta adolescenței, un unchi îi făcuse cadou un aparat de fotografiat. În anii 1920, ca elev al prestigiosului Galatasaray Lycée, a devenit un pasionat al fotografiei, bântuind orașul cu aparatul său Zeiss Ikon și intrând în grațiile celor de la camera obscură a celui mai mare cotidian, *Cumhuriyet (Republica)*. S-a alăturat formal echipei redacționale în 1933 și și-a petrecut următorii patruzeci de ani ca unul dintre fotojurnaliștii de marcă ai ziarului. A murit în 1994, la vârsta de 80 de ani.

A-i privi fotografiile — și pe cele ale multor fotografi necunoscuți ce s-au strecurat în colecția sa — e ca și cum ai vizita un Istanbul pe care puțini și-l imaginează, fie ei turci sau turiști. Dansatoare rusoalice cu părul ca spicul de grâu, fluturându-și provocator brațele, conștiente de sine, în spectacole de revistă. O întâlnire a asociației foștilor eunuci ai haremului imperial. O ceată de bărbați musulmani care sacrifică doi berbeci pentru a binecuvânta un tramvai. Pompieri cu măști de gaze parcă de pe altă lume în timpul unui exercițiu de apărare antiaeriană și eleve cuprinse de isteria durerii la moartea lui Mustafa Kemal Atatürk, președintele fondator al Turciei. Femei în toată firea sărind coarda spre deliciul copiilor sau altele gonind pe stradă cu bicicleta, cu părul lor negru și rochiile de vară unduindu-se în briză. Și Giz însuși, zâmbitor, surprins într-o iarnă de un prieten în Istanbul, cu zăpada umedă strângându-se pe borul pălăriei. Dacă jurnalismul reprezintă prima ciornă a istoriei, uneori este și un bine-venit șoc: un mod care ne forțează să ne reamintim un fel de a fi care avea sens la vremea respectivă, vieți trăite la grămadă printre vecini care se roagă și mănâncă diferit — musulmani, creștini și evrei; religioși și laici; refugiați și de-ai locului — o lume care, într-un fel sau altul, o ia de la început.

Respect pentru oameni și cărți

Istanbulul este astăzi un oraș global, un spațiu urban întins, cu peste treisprezece milioane de locuitori, mai mult decât au Grecia, Austria sau Suedia — mai mare, de fapt, decât două treimi dintre țările lumii. Vechile sate de pescari au devenit suburbii la modă, iar fostele suburbii au devenit centre de oraș de sine stătătoare, cu zgârie-nori de sticlă ridicându-se peste moschei și malluri. Chiar și în timpul sărbătorilor musulmane, chemările la rugăciune în limba arabă sunt la concurență cu muzica pop în limba turcă răsunând prin pereții subțiri ai cafe-barurilor. În aceeași după-amiază poți vizita Patriarhia Ortodoxă Greacă, un sediu al Bisericii Apostolice Armene, cancelaria rabinului-șef al Turciei și mausoleul unuia dintre cei mai apropiați companioni ai lui Mohamed. Orașul este cămin pentru oameni care simt că prima lor identitate este cea turcă, dar și pentru alții care se declară kurzi, alevi, armeni sau cerchezi, și care acum sunt mai încrezători în a-și asuma etnia decât oricând în istoria recentă.

Ascensiunea Istanbulului a început odată cu despărțirea de locul pe care vizitatorii îl știau adesea drept Constantinopol. Noul oraș este atât produsul imigrașilor, cât și al emigrașilor — femei și bărbați care, de voie sau de nevoie, au venit la Istanbul ori l-au părăsit, prima generație de stambulioți republicani sau ultima generație de constantinopolitani imperiali. Într-o epocă a plecărilor și a lipsei de stare, o perioadă pe care acum o numim interbelică, Pera Palace era nu numai locul în care acești trecători și nou-veniți începeau să se reinventeze. Dar pentru val după val de refugiați, migrași și exilați, hotelul cu mai multe etaje era un simbol ale tranziției de la o eră trecută la una nouă — un loc care întruchipează legăturile dintre Est și Vest, dintre imperiu și republică, precum și dintre nostalgie și experiment în singurul loc de pe pământ care a fost epicentrul atât al creștinătății, cât și al islamului la nivel mondial.

GRAND HOTEL

„În ceea ce privește locul în care s-a ridicat orașul, pare să fi fost creat de natură pentru rolul de capitală a lumii”, scria, în secolul al XVI-lea, Ogier Ghiselin de Busbecq, diplomat și călător flamand¹. Istanbulul a fost fondat ca Byzantion, probabil în secolul al VII-lea î.Hr. Devine Noua Romă atunci când împăratul Constantin cel Mare îl inaugurează drept capitala sa, în anul 330 d.Hr. În 1453, otomanii musulmani îl cuceresc de la bizantini, urmașii lui Constantin. Vorbitorii de turcă îl știu cu numele oficial de *Kostantiniyye*, un nume derivat din termenul popular grecesc *Konstantinoupolis*, sau „orașul lui Constantin”. Evreii locului împrumută primele două silabe de la turci și îi spun *Kushta*. Armenii locului împrumută ultimele două silabe și îi spun *Bolis*. Slavii folosesc denumirea *İarigrad*, sau „Orașul împăratului”.

A ajunge la Istanbul de pe mare continuă să fie una dintre experiențele care îți taie respirația — seducător și romantic, cu orașul vechi profilându-se semeț deasupra valurilor înspumate și a vârfurilor copacilor. Niciun alt loc nu poate pretinde a fi mai bine plasat. Dar adevărul ascuns despre orașul modern — cel al bulevardelor, al arcadelor din zonele comerciale în stil parizian și al tramvaielor, mai curând decât cel al bazilicilor bizantine și al moscheilor otomane — este că a ajunge în el de pe uscat reprezintă un soi de dezamăgire. Străzile întortocheate, șoselele aglomerate și micile coline ticsite cu clădiri îngrămădite, toate acestea desfășurându-se în modele de roșu și brun ca într-o carpetă anatoliană, reprezintă un slab substitut pentru o primă imagine de la bordul unui vas. Una dintre modalitățile de a păstra neștirbit farmecul acestei întâlniri este, după spusele emfatice ale unui vizitator din 1910, „de a nu pune niciodată piciorul pe uscat”².

Spre deosebire de alte orașe mari, Istanbulul își ascunde chiar și gara centrală. Gara Sirkeci este îngrămădită la poalele dealului de sub Sarayburnu,